

В.С. ПУКІШ
(Анапа)

ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО “КАВКАЗЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ” ТЕМИ В ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

УДК 811.161.2'373.22

Пукіш В. Деякі зауваги щодо “кавказько-турецької” теми в творчості Олександра Духновича; 7 стор.; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються топоніми та антропоніми на матеріалі громадянської лірики Олександра Духновича. Аналізується “кавказько-турецька” тема в творчості О. Духновича.

Ключові слова: лірика, топонім, антропонім, лексична одиниця.

Resume. The article deals with the toponymes and antroponyms on the bases of material of Olexander Dukhnovich civic lyric poetry. Caucasian and Turkish theme in the O. Dukhnovich's work is analysed.

Key words: lyric poetry, toponym, antroponym, lexical unit.

Серед ранньої громадянської лірики Олександра Духновича дослідники його творчості відзначають дві руські оди, написані у 1829 р., а саме: “Тріумф Николая Павловича, самодерж. царя всея Россії, когда против турков грядый, в Болгарію всею силою переселися” та “Оду на взятіе Варны, крѣпости в Болгаріи дужія, чрез полк Россійский” [1], в яких оспівується перемога росіян над турками. Через 20 років, у 1848 р., з'являється нова редакція цих двох поезій з дещо зміненими назвами (“Ода (saphica) на тріумф Ніколая Царя Россії, егда на турков воював, напрасно чрез Дунай устроєнным мостом в Болгарію с всею силою прийшов, Исаакчу, і Исмаїл і прочія крѣпості взял” і “Стихи (satyra) на взятіе Варни”, відповідно) та зі своїм коментарем (“Із'ясненієм”) до змісту цих од. Ось цей коментар: “Ібраїл, Исмаїл, Исаакча суть гради в Болгаріи с крѣпостями, Ерзерум, Тулчин, Гіршова, Матчин, Костендча, Анапа суть гради в Персії, которіе Иван Пашкевич от персов в том часу отобрал, когда Дієбич мостом через Дунай воішол в Болгарію” [2].

Вищенаведені топоніми та антропоніми потребують додаткових сучасних коментарів та уточнень – як з огляду на те, що їх звучання з плином часу (та зі зміною державної приналежності цих топонімів) змінилось, так і з причини неточностей, допущених автором у своєму коментарі.

Більшість з вищенаведених топонімів – це назви міст у Подунав'ї, переважно в сучасній Румунії: Ібраїл – турецька назва міста Браїла (Бреїла, Браїлов; рум. Brăila); Исаакча, чи Исакча (рум. Isaccea); Тулчин – сучасна

Тулча (Тульча; рум. Tulcea); Гіршова, або Гірсово (рум. Hârșova); Матчин варіант назви міста Мачин (Мечин; рум. Măcin); Костендча має бути Кюстендже або Кістенджи тур. назва сучасної Констанци (рум. Constanța). Окрім того, Ісмаїл фонетичний варіант назви міста Ізмаїл (Одеська обл. України). Інші згадані тут топоніми стосуються міст, розташованих в протилежній, східній частині Причорномор'я: Ерзерум – сучасна назва Ерзурум місто в межах сучасної Туреччини (тур. Erzurum); Анапа – місто в сучасному Краснодарському краї Російської Федерації.

Відзначимо, що перераховані Духновичем як “гради в Болгарії” міста на той час належали Туреччині (власне Болгарії як незалежної держави на той час ще не було), хоча, можливо, автор свідомо зараховує до Болгарії як історичної території регіон Добруджу, в якому розташовані ці міста, бо у VII-XV ст.ст. (з перервами) Добруджа входила до складу Болгарських царств.

Що стосується нібито «градів у Персії», то вони насправді теж належали Туреччині, а не Персії. Тульча, Гіршова, Мечин і Констанца взагалі розташовані далеко від Персії на західному узбережжі Чорного моря. Що стосується колишньої *турецької* фортеці Анапа, то російські війська ввійшли в неї після півторарічної облоги 12 червня 1828 р., і за Адріанопільським мирним договором 1829 р. Анапа відійшла до Росії [3]. Варто зауважити, що тут Духнович, очевидно, плутає дві різні війни – російсько-перську (1826-1828) та російсько-турецьку (1828-1829). Справді, генерал Іван Федорович Паскевич керував російськими військами як під час кампанії проти Персії, так і проти Туреччини. І саме під його керівництвом російські війська взяли турецьке (а не перське) місто Ерзерум [4]. Однак антитурецьку експедицію під Анапою очолювали віце-адмірал Олексій Грейг і генерал князь Олександр Меншиков [5], а не Паскевич.

У 1856 р. у Львові Духнович видає “Мѣсяцеслов на год 1857”, у розділі якого “Всячина” подає полемічну статтю “Нѣчто о черкесах” [6]. У цій статті Духнович заперечує помилкові твердження численних сучасників про нібито спорідненість угорської та черкеської мов на підставі спільності частини лексичного фонду цих мов. Подавши спершу приклади таких подібних лексичних одиниць, далі автор як контраргумент, щоб довести неспорідненість черкеської мови з угорською, наводить афікси, що виражають граматичне значення множини іменників у цих двох мовах, і кілька “изреченій черкеских” (два прислів'я та фрагмент художнього тексту). Лишаючи осторонь питання про доречність використання саме лексичних одиниць для підтвердження чи спростування спорідненості мов, відзначимо,

що під “черкеською” мовою, як це видно з наведених у статті прикладів, Духнович виводить зовсім не черкеську¹, а одну з тюркських мов.

Так, тюркськими є всі слова й вислови, подані як черкеські. Що ж до вказаних афіксів множини угорського *-k* і тюркського *-лар*, то вони, хоч і цілком відмінні за звучанням, навряд чи здатні довести неспорідненість цих мов: типологічно як фінно-угорські, так і тюркські мови належать до аглютинативних; крім того, при творенні форми множини як угорська, так і тюркські мови використовують сингармонізм.

Далі, щоб показати, яка “превосходна есть поэзия черкеская, или черкеско-татарская” [8], Духнович додає зразки такої поезії в перекладі російською мовою. Відома дослідниця творчості Духновича Олена Рудловчак, яка упорядкувала третій том його “Творів”, подаючи ці поезії в розділі “Примітки, коментарі, додатки”, відзначає, що перший переклад належить російському поетові Олександрові Бестужеву-Марлинському (1797-1837), “решта два переклади – ненаведеним перекладачам, може, теж йому” [9].

Як побачимо далі, всі три поезії, як і три вищезгадані прозові “изреченія черкеські”, справді взяті у Бестужева-Марлинського.

Прозові вислови, як і перший поетичний зразок, знаходимо у кавказькій повісті О. Бестужева-Марлинського “Мулла-Нур” (1836). У повісті всі ці вислови є епіграфами: перший (“Сычан гюранда, пелянага, охштан пишик; аслан гюранда, сычана дюнды”/“Кошка, завидя мышь, тигром надулась, а перед львом сама прикинулась мышкою”), названий там “приказкою”, до шостої глави [10]; другий (“Оджах-дан чихар-дюшман”/“Из родного племени возникают враги”), названий “татарським прислів'ям”, до післямови [11]; а третій (“О вахта зды-ки, Гиндустан падишахи...”/“В ту пору случилось Индийскому царю...”) до всього твору [12].

У цьому ж творі знаходимо перший поетичний зразок (у Духновича під заголовком “Тоска Любовницы”, у повісті “Мулла-Нур” Бестужев-Марлинський називає його “відомою піснею” [13]). Додамо, що на ці ж вірші написано відомий російський романс “Для чего ты, луч востока...”.

Друга поезія (у Духновича “Сила любви”) у Бестужева називається просто “С персидского” (1828); вказано, що вона є перекладом вірша Йоганна-Вольфганга Гете “Bist du von deiner Geliebten getrennt” зі збірки “West-östlicher Divan” (“Західно-східний диван”) [14].

¹ Черкесами в Росії (англ. Circassians; самоназва адиге) в той час називали представників усіх споріднених за мовою й побутом адизьких народів: адигейців, шапсугів, кабардинців і власне черкесів [7]. За сучасною класифікацією, існують дві адизькі мови – адигейська та кабардино-черкеська.

Третій зразок, визначений у Духновича як “Пѣснь военная Черкессов в опасности”, взято зі знаменитої сцени ще однієї кавказької повісті Бестужева-Марлинського “Аммалат-бек” (1830-1831). Там горці співають ці, як їх там названо, “Смертныя песни” перед битвою з російськими єгерями та козаками [15].

У свої примітках до цієї поезії Духнович описує один із бойових звичаїв черкесів: “Черкесы, видя неизбѣгаемую опасность, сей час разламывают оружие, и мечи, попробивают лошадей, чтоб не попались в добычу врагу, с ножами роняются на врага” [16]. Цей же звичай описано у повісті “Аммалат-бек” безпосередньо перед сценою зі “Смертними песнями”:

“– Умрем! Умрем! только славно умрем! – закричали все, вонзая кинжалы в ребро коней своих, чтобы они не достались врагам в добычу, и потом, сдвинув из них завал, залегли за него, приготовляясь встретить нападающих свинцом и булатом” [17].

Тож чи знав Духнович, що те, що він називає черкеською мовою, є насправді однією з тюркських мов? Очевидно, що так, і ось чому. Ми вже бачили, що він був достатньо добре знайомий з кавказькими повістями романтика Бестужева-Марлинського, котрий, подаючи у них зразки народної поезії чи приказок, зазначав, що це, приміром, татарське прислів'я чи “куплет на старовинній турецькій мові” [18]. Крім того, саме тюркські мови впродовж тривалого часу були на Кавказі мовами міжнаціонального спілкування, тобто їх знали і власне черкеси. Однак так само впродовж довгого часу представників усіх корінних народів Кавказу в Росії та Європі називали черкесами; більше того, саме черкесами називали всіх виселенців “мухаджирів” з Кавказу в Туреччині, де мали б відрізнити черкеську мову від тюркських (про це згадує Г. Астахов, який був у 1920-ті рр. там на дипломатичній службі), бо більшість їх складала дійсно черкеси та споріднені до них абхазці [19]. Тому не дивно, що Духнович ототожнює черкеську мову з тюркською, пишучи: “Язык черкескій есть сам Татарскій, прото зная татарскій язык, по всем Кавказѣ разговоришься...” [20].

Література

1. Див.: Духнович Олександр. Твори. Том I. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі – відділ української літератури в Пряшеві, 1968. – С. 171-176.
2. Цит. за: Творчий шлях О. Духновича // Рудловчак О. Біля джерел сучасності. Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі – відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – С. 24.
3. Анапа – турецкая крепость // Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 года / Составитель Трехбратов Б.А. Краснодар, 1997. – С. 20.

4. У кн.: Шикман А.П. Деятели отечественной истории. Биографический справочник. – М., 1997 (<http://www.hrono.ru/biograf/paskevich.html>)
5. Грейг // Энциклопедический словарь... – С. 128; Меншиков // Энциклопедический словарь... – С. 271.
6. Духнович Олександр. Твори. Том III. Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі – відділ української літератури в Пряшеві, 1989. – С. 230-231.
7. Казачий словарь-справочник. Том III: РАА – Ятовь / Сост. Г.В. Губарев. Ред.-изд. А.И. Скрылов. – Сан Ансельмо, Калифорния, США., 1969. – С. 274.
8. Духнович Олександр. Вказ. праця. – С. 231.
9. Рудловчак О. Примітки, коментарі, додатки // Духнович Олександр. Вказ. праця. – С. 425-427.
10. Духнович Олександр. Вказ. праця. – С. 230; Бестужев-Марлинский А.А. Аммалат-Бек. Мулла-Нур. Дагестанское книжное издательство, Махачкала, 1968. – С. 175.
11. Духнович Олександр. Там само; Бестужев-Марлинский А.А. Вказ. праця. – С. 250.
12. Духнович Олександр. Там само; Бестужев-Марлинский А.А. Вказ. праця. – С. 22.
13. Бестужев-Марлинский А.А. Вказ. праця. – С. 157.
14. Бестужев-Марлинский А.А. Собрание стихотворений. – М.: Советский писатель, 1948. – С. 152 (http://www.bookssite.ru/scri/read_130564_6.html)
15. Бестужев-Марлинский А.А. Сочинения. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1981. – Т. 2. Повести; Рассказы; Очерки; Стихотворения; Письма. – С. 52-53.
16. Духнович Олександр. Вказ. праця. – С. 427.
17. Бестужев-Марлинский А.А. Вказ. праця. – С. 52.
18. Бестужев-Марлинский А.А. Аммалат-Бек. Мулла-Нур. Дагестанское книжное издательство, Махачкала, 1968. – С. 203.
19. История Абхазии. – Сухум: Алашара, 1991. – С. 277.
20. Духнович Олександр. Вказ. праця. – С. 230.